

<http://dx.doi.org/10.16926/i.2016.02.13>

Iwanna CERKOWNIAK

Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Kijów – Ukraina

Twórczość Oskara Kolberga w kontekście ukraińsko-polskich stosunków kulturalnych

Jedno z ważniejszych zagadnień folklorystyki ukraińskiej można sformułować następująco: jak polscy badacze folkloru – w tym Oskar Kolberg – przysłużyli się kulturze polskiej i ukraińskiej. Wiadomości o życiu i działalności naukowej Kolberga można znaleźć w pracach: *Etnografia małorosyjska* (*Етнографія Малоруська*) Aleksandra Pypina (1891), *Współczesna etnografia małorosyjska i Działacze folkloru ukraińskiego* (*Сучасна малоруська етнографія і Діячі українського фольклору*) Mykoły Sumcowa (1893–1897; 1910), *Historia filologii słowiańskiej* (*Історія слов'янської філології*) Watrosława Jahycza (1910), *Ukraińska literatura ustna* (*Українська усна словесність*) Filareta Kolessy (1938). Polski badacz Julian Maślanka w 1965 roku opublikował książkę o Zorianie Dołędze Chodakowskim, gdzie umieścił też materiały o Oskarze Kolbergu.

Spuściznę Kolberga analizowali naukowcy końca XIX i pierwszej połowy XX wieku oraz współcześni uczeni. Należy jednak podkreślić, że spuścizna folklorysty była rozpatrywana fragmentarycznie. Mowa tu o badaniach Aleksandra Pypina, Iwana Franki, Mikołaja Sumcowa, Jana Bystronia, Adama Fiszera, Marka Azadowskiego, Wiktorii Juzwenko, Zoriany Bołtarowicz, Fedora Pohrebennyka, Iwana Chłanty, Stepana Myszanyca, Romana Kyrziwa. Ocenę teoretyczną prac folklorystyczno-etnograficznych Kolberga zawierają badania Iwana Franki, Czesława Neumanna, Wołodymyra Hnatiuka, Filareta Kolessy i współczesnych badaczy Romana Kyrziwa, Olgi Turiańskiej. Znacznie dokładniej działalność folklorystyczną Kolberga badano w Polsce; tu znajduje się między innymi Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Wrocławiu oraz Instytut im. Oskara Kolberga w Poznaniu. Jego

działalność badawcza została omówiona w licznych publikacjach polskich uczonych, w tym: Juliana Krzyżanowskiego, Elżbiety Millerowej, Agaty Skrukwy¹.

Ważnym czynnikiem w badaniu polskiego i ukraińskiego folkloru pierwszej połowy XX wieku stała się działalność znanych polskich uczonych, etnologów, którzy nie tylko notowali materiał lokalny, badali go, załączając do swoich prac, ale także przyczyniali się do rozwoju ukraińsko-polskich stosunków folklorystycznych. Ciekawym zjawiskiem w tym zakresie było wydanie w roku 1907 monografii *Wołyń* – jednej z prac ukrajinoznawczych w zbiorowej edycji dzieł Oskara Kolberga. Realizując systemowe etnologiczne badanie ziem etnicznie polskich i obszarów przyległych, polski etnograf i folklorysta równocześnie skrupulatnie notował i zbierał twórczość ludową Białorusinów, Czechów, Słowaków i Ukraińców. W roku 1856 uczony odbył swoją pierwszą wyprawę naukową na Ukrainę i na Podole, by potem na przestrzeni 25 lat w swoich badaniach opisywać Podole Wschodnie i Zachodnie, Polesie, Karpaty, Podkarpacie i Wołyń². „Materiał folklorystyczno-etnograficzny zebrany z ukraińskich terenów przez długi czas pozostawał w rękopisach. Za życia badacza zostały opublikowane: czterotomowa monografia *Pokucie* (1882), pierwszy tom *Chelmskiego* (1890), tomy *Mazowsze* (1887–1890), *Lubelskie* (1883–1885), zawierające cenne wiadomości na temat kultury duchowej Ukraińców na wspomnianych terenach”³.

Kolejne tomy prac ukrajinoznawczych Kolberga (*Ruś Karpacka*, *Ruś Czerwona*) pojawiają się z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, które podejmuje decyzję aby opublikować cały dorobek badacza. Wśród materiałów folklorystyczno-etnograficznych, zamieszczonych w pracy Kolberga *Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni*, podano utwory kalendarzowo-obrzędowe (kolędy, pieśni świętojańskie i dożynkowe), pieśni o miłości, teksty rodzinne i społeczno-obyczajowe, wzory pieśni rekruckich i prozy baśniowej. Cenne są trzy opisy wesela, mimo że badacz nie uniknął pewnych uogólnień i rozmycia cech lokalnych tego obrzędu. Zostały one uzupełnione tekstami pieśni ludowych z zapisami nutowymi melodii. Praca zawiera zapisy pieśni z roku 1862, zebrane bezpośrednio przez badacza w okolicach Kowla, Włodzimierza Wołyńskiego i Żytomierza oraz nadesłane mu w tym okresie przez licznych korespondentów.

Wysoko oceniając wkład polskiego etnografa w ludoznawstwo ukraińskie, Hnatiuk w recenzji wspomnianego tomu wskazywał poważne niedociągnięcia. Podkreślił niezgodność nazwy pracy z zamieszczonym w niej materiałem, a także krytykował Kolberga za brak znajomości języka ukraińskiego, nieudane usys-

¹ E. Millerowa, A. Skrukwa, *Oskar Kolberg (1814–1890)*, [w:] *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapeliński i J. Krzyżanowski, Warszawa 1982, s. 25–103.

² З. Болтарович, *Оскар Кольберг і Україна*, т. 223: *Праці Секції етнографії та фольклористики* *Праці Секції етнографії та фольклористики: статті (фольклористика, етнографія), матеріали, критика і бібліографія*, Львів 1992, с. 221. Tu i dalej w tekście tłumaczenia cytatów z prac obcojęzycznych moje – I.C.

³ З. Болтарович, *Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.*, Київ 1976, с. 100.

tematyzowanie materiału, wspólne przedstawienie ukraińskich tekstów ludowych wymieszanych z polskimi i utworami pochodzenia literackiego⁴.

Wartość naukowa wydanych tomów spuścizny – według opinii polskiego badacza Ryszarda Górskiego – zależała od tego, czy zamieszczone materiały zostały zebrane przez samego badacza, podane przez korespondentów, czy wzięte z prac drukowanych innych autorów i prasy. Taki sposób wyzyskania różnych źródeł doprowadzał do niejednorodności wykorzystanego materiału, oprócz tego ówczesni kolekcjonerzy nieraz grzeszyli, zapiskując utwory językiem literackim, albo świadomie ukrywając cechy dialektalne, charakterystyczne dla tej czy innej okolicy⁵.

Znaczenie spuścizny ludoznawczej Oskara Kolberga w badaniach folklorystycznych ziem ukraińskich jest szczególnie ważne i z upływem czasu wartość jego monumentalnego dorobku rośnie. Rozszerzając granice terytorialne obszaru badań, dokonał on rekonesansu naukowego nie tylko ziem etnicznie polskich, ale i ukraińskich, pozostawiając wartościowy materiał faktologiczny do badania różnych obszarów tradycyjnej kultury materialnej i duchowej oraz międzyetnicznych wpływów kulturowych.

Wśród publikacji folkloru ukraińskiego w polskich wydawnictwach należy przypomnieć sobie pracę księdza Adolfa Pleszczyńskiego (1841–1925) *Opis historyczno-statystyczny parafii Międzyrzeckiej*, w której jeden z rozdziałów jest poświęcony Ukraińcom Podlasia Południowego. Warto zauważyć, że wspomnianą pracę Pleszczyński nadesłał do redakcji „Wisły”, lecz ostatecznie opublikowano tylko pierwszy rozdział – *Bojarzy międzyrzeccy. Studium etnograficzne* (1892) w jedenastym tomie *Biblioteki*. Praca o charakterze międzyetnicznym została wydana w całości w 1911 r. Monografię przygotowano bardzo starannie, wykorzystując w niej źródła historyczne. Autor podał krótki opis miejscowości, wykaz wsi, należących do parafii rzymskokatolickiej, z których 26 określił jako *ruskie*, a także krótką historię osadnictwa na tych ziemiach. Opisuując swoich parafian, autor zaznaczał, że różnica w obrzędach religijnych chłopów, czyli Polaków i Ukraińców, nigdy nie była przyczyną jakichkolwiek sprzeczek, ponieważ ludność od dawna żyła ze sobą jak rodzina, a w jednej wsi można było usłyszeć zarówno ukraińskie, jak i polskie piosenki. Na potwierdzenie tego faktu Pleszczyński obok rozdziału o obyczajach i obrzędach Mazurów zamieścił rozdział *Pieśni i dumki Rusinów*, który zawierał pieśni o miłości, żartobliwe, rekruckie, a także ballady. Na uwagę zasługuje także rozdział poświęcony ceremonii małżeństwa Podlasian – *Obrzędy i śpiewy weselne u Rusinów*. Opisu obrzędu dokonano w południowej części regionu, a dokładniej w dwóch wsiach – Manie i Rogoźnica.

Uznając zatem argumentację autora, można stwierdzić, że badany obszar zachował wiele archaicznych osobliwości zwyczajowych, obrzędowych i języko-

⁴ В. Гнатюк, *Рецензія на „Волюн” О. Кольберга*, [в:] „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, Львів 1908, с. 230.

⁵ R. Górski, *Oskar Kolberg. Zarys życia i działalności*, Warszawa 1974, s. 239.

wych. Opisując kolejno obrzędy weselne – zaręczyny, swaty, zaprosiny na wesele, korowaj, wyjazd do ślubu, rozplatanie warkocza, podział korowaja – badacz podkreśla lokalne osobliwości obrzędu, wyróżnia bogactwo czynności obrzędowych – związanych z wypiekami korowaja. Opis uzupełniono tekstami pieśni, które choć zapisane w polskiej transkrypcji, zachowują jednak cechy dialektyczne. Publikacja została zauważona w kołach naukowych; w szczególności Franko podkreślił, że wspomniana analiza jest ciekawa i odznacza się sumiennością zapisów. Dokładną recenzję napisał polski badacz I. Baranowski w warszawskim czasopiśmie „Ziemia”, podkreślając szczegółowość opracowania wyjątkowo bogatego materiału, a rozdział poświęcony etnografii Rusinów nazwał prawdziwą ozdobą pracy Pleszczyńskiego.

Badając polską literaturę ludową, uczeni aktywnie załączali do swoich prac historyczno-porównawczych także ukraińskie materiały źródłowe. Aleksander Brückner, analizując poezję polskiego średniowiecza w zbiorze *Pieśni polsko-ruskie*⁶ (*Пісні польсько-руські*), podał około 70 ukraińskich tekstów z polskich zbiorów pieśni XVII w. Znalazłszy ukraińskie pieśni ludowe w polskich źródłach, uczony stwierdził, że teksty te „odznaczają się [...] realizmem; nie ma w nich tej afektacji, sentymentów, mitologii, frazesów górnych a nieszczerych, w jakie obfituje liryka polska tych samych zbiorów; są one bardziej ludowe i dlatego już zasłużyły na przedruk”⁷. Na bezpośredni związek polskich pieśni ludowych z ukraińskimi wskazywał w swoich pracach etnolog i folklorysta, historyk kultury Jan Bystron. W pracy *Polska pieśń ludowa* (1927) badacz opisał tzw. „karpacki cykl” pieśni, wspólnych dla narodów słowiańskich. Opinię polskiego uczonego podzielał Filaret Kolessa, poświęcając tej kwestii specjalną pracę *Karpacki cykl pieśni ludowych (wspólnych dla Ukraińców, Słowaków, Czechów i Polaków)*⁸. Szczególną uwagę autor zwrócił na czynniki sprzyjające krzyżowaniu się wpływów kulturowych, a zwłaszcza w poezji i muzyce ludowej.

Jedną z prac Bystronia *Kultura ludowa* (1936) pojawiła się w okresie ożywionej dyskusji nad problemem wartości i zachowania tradycyjnej kultury ludowej w polskiej etnografii i folklorystyce. W swojej pracy uczony zawarł odpowiedź na pytanie: czy tradycyjna kultura jest skazana na zniknięcie i czy warto ingerować w ten proces tak, by spowolnić jego przebieg? Badacz z pozycji historycznej i częściowo socjologicznej wskazał na czynniki tworzenia i wsparcia kultury ludowej, zaznaczając, że zostanie stworzona nowa kultura, ściśle związana z życiem ludności wiejskiej, sformowana przez nią, która będzie zaspokajać jej twórcze ambicje.

W roku 1839 Oskar Kolberg zaczął zbierać i zapisywać folklor muzyczny. W muzyce ludowej szukał natchnienia dla własnej twórczości kompozytorskiej. Z czasem uznał sens zapisywania folkloru wyłącznie w autentycznej formie;

⁶ A. Brückner, *Pieśni polsko-ruskie*, „Pamiętnik Literacki” 1911 oraz tegoż *Pieśni ruskie*, „Pamiętnik Literacki” 1913, z. 2.

⁷ Tenże, *Pieśni ruskie*, s. 219.

⁸ J. Bystron, *Polska pieśń ludowa*, Kraków 1927, s. 36.

szczególnym przykładem tego były *Pieśni narodu polskiego* (1857). Od 1845 roku pracował jako księgowy w Zarządzie Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, a potem w Zarządzie Dyrekcji Dróg i Mostów. Praca ta pozwalała zgromadzić środki finansowe na działalność wydawniczą, badania i podróże. W ciągu 20 lat Kolberg objął nimi takie tereny, jak: Kurpie, Pogórze Beskidzkie i Podhale, Podole, Śląsk, ziemię chełmską i dobrzyńską oraz miasta: Lublin, Łomżę, Kalisz, Kutno, Kraków, Płock, Radom, Kielce, Sandomierz⁹.

W 1861 roku zrezygnował on ze stałego miejsca pracy. Głównym jego celem stało się zebranie materiałów dotyczących wszystkich dziedzin kultury ludowej na terenie przedrozbiorowej Rzeczypospolitej i stworzenie podstaw dla nowej dyscypliny naukowej – etnografii. Program naukowo-badawczy realizował w serii wydawniczej *Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce* (1857–1890), poświęcając każdemu regionowi osobną monografię. Kolberg stworzył 33 tomy *Ludu i Obrazów etnograficznych*, opublikował blisko 200 artykułów z zakresu etnografii, folkloru, językoznawstwa, muzykoznawstwa. Zostawił także pokaźny zbiór materiałów rękopiśmiennych, które stanowiły podstawę później wydanych tomów: *Chełmskie, Przemyskie, Wołyń* (ukazały się na przełomie XIX–XX w.) oraz *Dzieł wszystkich*. Dwadzieścia siedem lat po jego śmierci Józef Tretiak wydał pracę etnograficzną o Wołyniu *Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni. Wszystkie sprawy* (1907) na podstawie materiałów Kolberga zebranych w teczках. Wydawca wybrał do druku tylko część notatek, zostawiając w rękopisach zarówno polskie pieśni z tego terenu, jak i pieśni w dialekcie ukraińskim. Tom zawiera trzy opisy wesela, pieśni obrzędowe weselne i świąteczne (razem 148), inne pieśni i melodie, 25 baśni, które zostały zapisane około 1835 roku przez Jana Prusinowskiego i podarowane Kolbergowi. Wyprawa Kolberga na Wołyń w 1862 roku objęła przede wszystkim Polesie Wołyńskie (okolice Kowla i Włodzimierza) i rejon Żytomierza. Materiały, których nie wydał Tretiak, opublikowano później w dodatkowym tomie, poświęconym Wołyniowi.

Program badań kultury ludowej na terenach dawnej Rzeczypospolitej, zbiór źródeł i opracowań w postaci tomów *Ludu i Obrazów etnograficznych* razem z archiwum rękopiśmiennym – stanowi fundament polskiej etnografii i folkloru. Pierwsze próbki ukraińskiej twórczości ludowo-poetyckiej Kolberg zanotował jeszcze w latach trzydziestych XIX wieku w Warszawie od ukraińskich chłopów pańszczyźnianych, których ziemianie przywieźli do Polski. Systematyczne zbieranie materiału folklorystyczno-etnograficznego na terenach ukraińskich rozpoczęło się w latach sześćdziesiątych XIX w. Wędrowki po ukraińskich ziemiach etnograficznych przynosiły bogate żniwo. Uczony nie tylko notował, ale i badał zebrany materiał, komentował go, a od roku 1880 zaczął publikować. Zdaniem Juzwenko: „w ocenie ukraińskiej twórczości ludowo-poetyckiej O. Kolberg po-

⁹ E. Miller, A. Skrukwa. *Henryk Oskar Kolberg. Muzyk, kompozytor, folklorysta, etnograf*. [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, red. E. Fryś-Pietraszkowa i A. Spiss, t. 2, Wrocław – Kraków 2007, s. 151.

szedł znacznie dalej niż poprzednicy. Ukraińskie pieśni ludowe uważał on nie tylko z głos dawnych czasów, ale wskazywał też na ich rolę sprawczą i związek z życiem społecznym, podkreślał specyfikę narodową¹⁰. We wstępie do drugiego tomu *Pokucie* Kolberg tak scharakteryzował ościenny folklor śpiewany: „Ukraińskie pieśni ludowe – to utwory o wysokiej wartości poetyckiej [...] wypełnione humorem i życiową dowcipnością, a nierzadko zjadliwą, ostrą satyrą, w której śmiało są demaskowane wady społeczeństwa”¹¹. Polski folklorysta poświęcał również uwagę utworom innych gatunków ukraińskiej literatury ludowej – baśniom, zagadkom, przysłowiom, porzekadłom.

W roku 1876 Kolberg zanotował odrębne materiały folklorystyczno-etnograficzne również w Stanisławowie, Kołomyi i Czerniowcach, lecz brak czasu nie pozwalał mu dokonać bardziej dokładnej kwerendy tych okolic. W tym okresie przedmiotem działalności zbierackiej dla uczonego były przeważnie obyczaje, obrzędy, pieśni, muzyka, język itp. Kolberg nawiązał związki z miejscowymi znawcami obyczajów i tradycji ludowych, a właściciele ziemscy z właściwą sobie gościnnością proponowali mu mieszkanie w swoich majątkach, które stawały się prawdziwymi „pracowniami” folklorystycznymi – tam spotykał on się ze swoimi respondentami i informatorami, a zbieraczom folkloru udzielał konsultacji naukowych. Nieocenioną pomoc otrzymywał Kolberg od Władysława Przybysławskiego z Czortowca, Władysława Szamłowskiego z Barysza, ojca Sofrona Witwickiego z Żabia, Antoniego i Ołeny Gołębiowskich z Harasymowa, Ignacego Kszysztofowicza z Jasenowa-Pilnego i innych, którzy swoją gościnnością, wsparciem i pomocą w nawiązywaniu kontaktów z miejscową ludnością sprzyjali aktywnej pracy zbierackiej i wszechstronnemu badaniu kultury duchowej narodu ukraińskiego. W Przybysławskim Kolberg znalazł prawdziwego współnika i towarzysza, który nie tylko godnie przyjmował folklorystę w swoim domu, ale też stał się doradcą i jednym z inicjatorów zbierania ustnej twórczości ludowej w regionie pokuckim.

Kolberg bronił naukowych zasad zbierania twórczości ludowej. Mając świadomość wartości tych utworów, nieraz uznawał je za niewyczerpane źródło w badaniu kultury duchowej narodu. Jako wnikliwy zbieracz folkloru obstawał za naukową precyzją zapisów i obowiązkiem notowania okoliczności towarzyszących danemu utworowi.

W swej pracy Kolberg poświęcał wielką uwagę organizacji masowego zbierania utworów twórczości ludowej. Zdaniem Juzwenko:

[...] potrafił zjednoczyć wokół siebie dużą liczbę zbieraczy, z którymi utrzymywał stały kontakt, był ich konsultantem. W swoich listach gorąco propagował twórczość ludową, ujawniał jej wartość, zaszczepiał miłość do niej. W taki oto sposób, O. Kolberg osiągnął to, że nadsyłano mu ogromne ilości materiału, który on sam starannie badał, sprawdzał i przygotowywał do druku¹².

¹⁰ В. Юзвенко, *Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.*, Київ 1961, с. 82.

¹¹ O. Kolberg, *Pokucie. Cz. 1*, [w:] tegoż, *Dziela wszystkie*, Wrocław – Poznań 1962, t. 30, s. X.

¹² В. Юзвенко, *Українська народна поетична творчість...*, с. 90.

W odniesieniu do tego elementu działalności Kolberga Neumann pisał:

Rozpoczynając badanie mała sobie znanego ludu, autor zapoznaje się tak z nim, jak i z okolicą, najpierw z prac swoich poprzedników, badając historię, archeologię i materiały etnograficzne, a następnie odbywa O. Kolberg wyprawy, czyniąc własne obserwacje¹³.

Jako kierownik sekcji etnologicznej Komisji Antropologicznej Kolberg opublikował plan pod tytułem *Instrukcja do badań cech ludowych* (1874), w którym zawarł reguły naukowe i zasady zapisu materiału folklorystycznego i etnograficznego, będące efektem wieloletniej pracy.

Najpierw, pracując nad wskazanym zbiorem, Kolberg starał się zebrać maksymalną liczbę wariantów każdej pieśni i rozpoczął jej opracowywanie i edycję tylko wtedy, kiedy był przekonany, że materiał został całkowicie wyczerpany. Juzwenko zaznacza:

O. Kolberg popełnił tutaj błąd, uważając, że tworzenie pieśni ludowych jest jakimś niezmiennym, stałym procesem. Poza tym, wykonanie tego zamierzenia przez jednego człowieka było zadaniem ponad siły i rzecz jasna, wymagało dużo czasu¹⁴.

Zadaniem Kolberga, jako zbieracza folkloru, było systematyczne notowanie i publikacja pieśni ludowych. W tym celu badacz odwiedził różne zakątki Polski, gdzie zbierał pieśni i notował melodie tańców. W roku 1842 wyszedł pierwszy przygotowany przez niego zbiór, który, zdaniem Pypina, był pracą popularną i praktyczną:

O. Kolberg chciał wprowadzić pieśń ludową do społeczeństwa, dać jej miejsce w kompozycji muzycznej, później jego zainteresowanie rozszerzało się coraz bardziej i bardziej, aż postanowił on stworzyć systematyczny zbiór muzyki ludowej poprzez zgromadzenie jak największej liczby wariantów, a następnie pogrupowanie ich według tematów nadrzędnych¹⁵.

Ten plan został zrealizowany w drugim zbiorze Kolberga – *Pieśni ludu polskiego* (1857), do którego weszło 41 pieśni ludowych z dużą liczbą inwariantów każdego utworu i 500 melodii ludowych (oprócz pieśni, również tańce z nutami i przyśpiewkami).

Zebrany materiał Kolberg uporządkował nie według tematyki, a stosując klucz terytorialny, o czym świadczą tytuły jego monografii folklorystyczno-etnograficznych, a także swoisty plan rozmieszczenia materiału w badaniu: miejscowość, ludność, obyczaje i obrzędy, a dalej: pieśni, tańce i inne gatunki twórczości ludowej. Nawet pobieżny przegląd zbiorów Kolberga poświęconych ukraińskiej twórczości ludowej, daje możliwość nie tylko prześledzenia metodyki zbierania materiałów folklorystycznych i etnograficznych, ale i przekonania się co do celowości tej metodyki w procesie kształtowania nauki folklorystycznej i etnograficznej.

¹³ Ц. Нейман, *Рецензія на „Рокисіє” Оскара Кольберга*, „Киевская старина” 1884, т. 3, с. 484.

¹⁴ В. Юзвенко, *Знач. праця*, с. 105.

¹⁵ О. Пыпин, *История русской этнографии*, Санкт-Петербург 1891, т. 3, *Этнография малорусская*, с. 290.

Ciekawe i niejednoznaczne były i pozostają poglądy ukraińskich badaczy na temat działalności folklorystycznej Kolberga. Najgłębiej i najpełniej możemy prześledzić tę zmianę na przykładzie badacza ukraińskiej kultury Iwana Franki, o czym pisała Tetiana Ruda w monografii opublikowanej w roku 1974: *Iwan Franko – badacz folkloru słowiańskiego* (Іван Франко – дослідник слов'янського фольклору). W swoich pracach naukowych Franko zawsze wspomina Oskara Kolberga z szacunkiem. Szczególnie wysoko oceni działalność wybitnego folklorysty i etnografa, ponieważ wyznaczyła ona mocny fundament polskiej etnografii regionalnej. Rozkochany w melodiach ludowych Kolberg często odwiedzał wioski, gdzie zapisywał pieśni, a później i inne gatunki ludowe, podania, obyczaje¹⁶. Badacz łączył materiał w monografie encyklopedyczne, zawierające opisy kultury ludowej poszczególnych regionów, wchodzących w skład dawnej Rzeczypospolitej. Materiał, zapisany na ukraińskich terenach, został zawarty w czterotomowej pracy *Pokucie* (1882–1889), w tomie *Wołyń* i oddzielnych publikacjach w *Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej* (1877–1895), a także w tomach: *Chelmskie*, *Przemyskie* i innych. Oprócz tego, w archiwum Kolberga przechowywana jest znaczna liczba zapisów folkloru ukraińskiego, które po raz pierwszy zostały wydrukowane w nowym wielotomowym wydaniu prac polskiego zbieracza. Są one włączone do dwutomowej monografii *Ruś Czerwona* i jednotomowej *Ruś Karpacka*. Stawiając wysoko Kolberga jako specjalistę od zbierania materiału, Franko jednocześnie podkreślał, że publikacje polskiego uczonego nie są pozbawione pewnych mankamentów:

O. Kolberg nie zawsze właściwie rozumiał zjawiska życia ludowego, czasami bezkrytycznie przyjmował ogólne twierdzenia innych folklorystów. Zbierając w pośpiechu, chwycił on w każdej okolicy to, co mógł wziąć na raty, napelniał swoje tomy opisami okolic, wyciągami ze starych gazet itp., a w zapisanym materiale drukował przy opisach różnych okolic po 10 razy te same pieśni, baśnie, wierzenia, rzadko kiedy powołując się na poprzednie tomy, nie mówiąc o cudzych zbiorach...¹⁷

Zbiorowy druk materiału, charakterystyczny dla zwolenników metody geograficznej (uznawał ją już Żegota Pauli i Kazimierz Wójcicki), sprawił, że w ogromnej pracy Kolberga *Lud* trudno cokolwiek znaleźć. Na uwagę zasługuje recenzja Franki trzeciego tomu *Pokucie* wydrukowanej w czasopiśmie „Kwartalnik Historyczny” (1889). Podkreśliwszy osiągnięcie Kolberga w doborze wzorcowych utworów ludowych, ukraiński badacz stwierdził chaotyczność zbioru, brak komentarzy i klasyfikacji dla poszczególnych pieśni, wskutek czego jest niezrozumiałe, które zapisy zrobił sam autor, a które pochodzą z publikacji innych folklorystów.

Kolberg był bardzo niezadowolony z tej recenzji, oskarżał nawet Frankę o nieuwagę i tendencyjny charakter krytycznych wniosków. Nie zgadzał się na

¹⁶ T. Ruda, *Iwan Franko – дослідник слов'янського фольклору*, Київ 1974, s. 57.

¹⁷ I. Franko, *Zібрання творів: У 50-ти томах*, Київ 1980, т. 27, с. 348–350.

przykład z postulatami ukraińskiego uczonego, by podawać przy zapisach utworów ludowych imiona informatorów, chociaż było to uzasadnione, a zaproponowane przez Frankę zasady zbierania – nieco postępowe jak na owe czasy – do dziś pozostają aktualne.

Nie należy jednak zapominać o tym, że niedoskonałości publikacji Kolberga były w pewnej mierze typowe dla całej ówczesnej folklorystyki, która jeszcze nie wypracowała stałej metody zbierania i opracowywania materiałów folklorystyczno-etnograficznych. Obecnie polscy badacze ponownie pochyliли się nad *Ludem* Kolberga i jego obszerną spuścizną rękopiśmienną, wydając nową ocenę działalności sławnego zbieracza folkloru. Znani uczeni, Julian Krzyżanowski czy Józef Burszta, przyznają, że nawet tomy przeciążone materiałem opisowym i niedoskonałe z punktu widzenia naukowych zasad uporządkowywania mają znaczną wartość tak dla folklorystów i etnografów, jak i dla literaturoznawców, językoznawców i socjologów. Jednak, nie umniejszając zasług Kolberga, należy uznać także słuszość uwag krytycznych Franki, chociaż niektóre z nich wydają się zbyt surowe. Przede wszystkim Franko poddał ostrej krytyce geograficzną metodę w etnografii i folklorystyce, czyli regionalne zbieranie materiału z okolic i prowincji, która według niego panuje w polskiej etnografii od dawna. Zgodnie z taką zasadą został ułożony zbiór Kolberga *Lud*, a także *Pokucie*, *Mazowsze*, *Przemysł*, *Chełmskie*. Następnie Franko stwierdził:

Kolberg nie zawsze potrafił ułożyć zebrany przez niego i przez innych materiał: jedną i tą samą pieśń, przysłowie, opowieść drukował 5, 10 razy, w miarę jak została zapisana w różnych okolicach [...]. Wszystkie, rzeczywiście nowe materiały, zebrane przez Kolberga do etnografii polskiego ludu, można byłoby dogodnie zmieścić w 2 albo 3 tomach¹⁸.

Analizując publikacje folklorystyczne, ukraiński badacz podszedł do nich według kryterium naukowego i w kwestiach dotyczących tekstologii, wariantowości czy ogólnych zasad systematyzacji materiałów z pewnością miał rację.

Z czasem poglądy Franki na temat działalności Kolberga jako folklorysty zmieniły się. Jest to dostrzegalne w recenzjach *Pokucia* umieszczonych w „Kwartalniku Historycznym” odpowiednio w roku 1889 i 1890. Tym razem Franko podkreślił bardzo dokładną transkrypcję ukraińskich tekstów, co świadczy o wysoko rozwiniętym u zbieracza folkloru słuchu i odczuwaniu osobliwości dialektu. I chociaż zauważa niektóre błędy przy transkrybowaniu tekstu, a także ubolewa, że przy większości pieśni Kolberg nie podaje, gdzie one były zapisane, a czasami nie wymienia także, kto je zapisał, jednak nazywa to badanie „świąteczną pracą etnograficzną [...] z punktu widzenia nowości i bogactwa zebranych materiałów”¹⁹.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ І. Збір, *Український фольклор у розвідках польських дослідників (на матеріалі “покуття” Оскара Кольберга)*, [в:] *Проблеми слов’янознавства*, 2005. Вип. 55, с. 257.

Najlepiej o zmianie poglądów Franki świadczy fakt, że on sam korzystał ze zbiorów Kolberga przy napisaniu najpełniejszego i najgłębszego badania folklorystycznego *Studia nad ukraińskimi pieśniami ludowymi* w roku 1913 (*Студії над українськими народними піснями*). Sięgał do nich także podczas tworzenia pracy *Galicyjsko-ruskie powiastki ludowe* w roku 1908 (*Галицько-руські народні приповідки*). W przedmowie do tej publikacji badacz podaje spis literatury polskich publikacji, w których zamieszczono galicyjsko-ruskie powiedzonka, m.in. *Pokucie* Kolberga, a także w pracy *Do historii ukraińskiego weterpu XVIII w.* w roku 1906 (*До історії українського верпену XVIII ст.*), w której Franko w bibliografii na temat polskiej szopki wymienia *Lud* i *Mazowsze* Kolberga. Należy również zwrócić uwagę na fakt, że Franko był popularyzatorem zbiorów Kolberga, o czym świadczą listy do Mychajły Drahomanowa i Borysa Hrinchenki.

Franko potrafił należycie ocenić trud zbieracki i wydawniczy Kolberga, ponieważ, jak się wydaje, tytaniczna praca nie mogła ująć uwadze tego ukraińskiego uczonego. Znamienny jest w tym kontekście fakt, że Kolberg, który wraz ze zbieraniem materiału folklorystyczno-etnograficznego na polskich terenach, zajął się i badaniem ukraińskich terenów, potrafił zebrać i ocenić materiał, nie umniejszając jego wartości w porównaniu z polskim.

W roku 1856 uczony zrealizował swoją pierwszą podróż na Ukrainę, na Podole, i w ciągu 25 lat badaniami zostało objęte Wschodnie i Zachodnie Podole, Polesie, Karpaty, Podkarpacie i Wołyń. Zebrany bogaty i różnorodny materiał folklorystyczno-etnograficzny z ziem ukraińskich długi czas pozostawał w rękopisach. Za życia badacza zostały opublikowane: czterotomowa monografia *Pokucie* (1882), pierwszy tom *Chełmskiego* (1890), tomy *Mazowsze* (1887–1890), *Lubelskie* (1883–1885), które zawierają cenne wiadomości na temat kultury duchowej Ukraińców na wymienionych terenach. Dzięki staraniom Izzydora Koperneckiego w roku 1891 został wydany drugi tom *Chełmskiego* i *Przemyskie*. I dopiero na początku XX wieku, w roku 1907 w Krakowie, 17 lat po śmierci Kolberga, została opublikowana praca etnograficzno-folklorystyczna *Wołyń*, ułożona przez Tretiaka z archiwaliów ludoznawcy.

Przez ostatnie dwieście lat w świecie wydano dużo różnych publikacji o folklorze słowiańskim – od oddzielnych publikacji w czasopismach do wielotomowych fundamentalnych zbiorów. Praca folklorystyczna Kolberga, która zawiera bogate i rozmaite wiadomości o kulturze i bycie narodów słowiańskich, a w szczególności – ukraińskiego, wzbudziła ogromne zainteresowanie i została pozytywnie oceniona przez społeczność naukową. W obrębie Słowiańszczyzny postać Kolberga-folklorysty wyróżnia ogromny wkład w rozwój wiedzy o twórczości ludowej. Dzięki jego pracy zbierackiej utrwalono materiał, stanowiący podstawę studiów porównawczych. W tym kontekście krytyka Franki na temat zasad pracy zbierackiej Kolberga traci swój sens, jest ona „neutralizowana” przez sam fakt wykorzystania tych zapisów. Można stwierdzić, że folklorystyki

XX w., popierając ogólnie krytyczną ocenę Kolberga-naukowca, raczej oddawali hołd tradycji, czyli orientowali się na konstatację zastrzeżeń Franki i Hnatiuka. Tymczasem szerokie wykorzystywanie zapisów Kolberga przez tych samych folklorystów w istocie jest antytezą takiej krytyki. Zapisy Kolberga pochodzące z końca XIX i początku XX w. Franko i Hnatiuk wykorzystują równie aktywnie, co je krytykują. Nic więc dziwnego, że współcześni folklorysty coraz częściej i szerzej sięgają do spuścizny Kolberga²⁰.

Współczesna tendencja zróżnicowanego i „wielowymiarowego” rozumienia klasycznych teoretycznych pojęć folklorystyki sprzyja obiektywnej ocenie faktów historii tej nauki. Dlatego karty wpisane przez Kolberga do skarbicy folkloru słowiańskiego mogą i powinny być odczytane „dziś” po nowemu, czyli inaczej, niż to było zrobione w naukowym „wczoraj”.

Bibliografia

- Brückner A., *Pieśni polsko-ruskie*, „Pamiętnik Literacki” 1911.
Brückner A., *Pieśni ruskie*, „Pamiętnik Literacki” 1913, z. 2.
Bystroń J., *Polska pieśń ludowa*, Kraków 1927.
Górski R., *Oskar Kolberg. Zarys życia i działalności*, Warszawa 1974.
Kolberg O., *Pokucie. Cz. 1*, [w:] tegoż, *Dziela wszystkie*, Wrocław – Poznań 1962, t. 30.
Miller E., Skrukwa A., *Henryk Oskar Kolberg. Muzyk, kompozytor, folklorysta, etnograf*, [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, red. E. Fryś-Pietraszkowa i A. Spiss, t. 2, Wrocław – Kraków 2007.
Millerowa E., Skrukwa A., *Oskar Kolberg (1814–1890)*, [w:] *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapełus i J. Krzyżanowski, Warszawa 1982.
Болтарович З., *Оскар Кольберг і Україна*, t. 223: *Праці Секції етнографії та фольклористики Праці Секції етнографії та фольклористики: статті (фольклористика, етнографія), матеріали, критика і бібліографія*, Львів 1992.
Болтарович З., *Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.*, Київ 1976.
Гнатюк В., *Рецензія на „Wołyń” O. Кольберга*, [в:] „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, Львів 1908.
Збир І., *Український фольклор у розвідках польських дослідників (на матеріалі “покуття” Оскара Кольберга)*, Проблеми слов’янознавства, 2005. Вип. 55.

²⁰ Г. Сокіл, *Іван Франко про фольклористичні зацікавлення Оскара Кольберга*, [в:] *Українське літературознавство*, Зб. наук. пр. 2006. вип. 68. с. 177–183.

- Нейман Ц., *Рецензія на „Рокисіє” Оскара Кольберга*, „Киевская старина” 1884, т. 3.
- Пыпин О., *История русской этнографии*, т. 3, *Этнография малорусская*, Санкт-Петербург 1891.
- Руда Т., *Іван Франко – дослідник слов’янського фольклору*, Київ 1974.
- Сокіл Г., *Іван Франко про фольклористичні зацікавлення Оскара Кольберга*, Українське літературознавство. Зб. наук. пр. 2006. вип. 68.
- Франко І., *Зібрання творів: У 50-ти томах*, т. 27, Київ 1980.
- Юзвенко В., *Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.*, Київ 1961.

Twórczość Oskara Kolberga w kontekście ukraińsko-polskich stosunków kulturalnych

Streszczenie

Artykuł zawiera analizę prac Oskara Kolberga w kontekście ukraińsko-polskich stosunków kulturowych. Autorka zbadała jego działalność w obszarze folklorystyki oraz przywołała opinie ukraińskich naukowców.

Słowa kluczowe: Oskar Kolberg, folklor, ukraińsko-polskie stosunki kulturowe.

The Work of Oskar Kolberg in the Context of Ukrainian-Polish Cultural Relations

Summary

The article analyses the work of Oskar Kolberg in the context of Polish-Ukrainian cultural relations. Peculiarities of his collecting activity, the scientific principles of collecting folklore genres and opinions of Ukrainian scientists about his work are analyzed.

Keywords: Oscar Kolberg, folklore, Polish-Ukrainian cultural relations.